

Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси

АЛИШЕР НАВОИЙ

МУКАММАЛ
АСАРЛАР
ТЎПЛАМИ

АЛИШЕР НАВОЙЙ
МУКАММАЛ АСАРЛАР ТЎПЛАМИ

Ўн бешинчи том

Хамсат ул-мутаҳаййирин
Ҳолоти Саййид Ҳасан Ардашер
Ҳолоти Пахлавон Муҳаммад
Назм ул-жавоҳир

Тошкент

Тахрир ҳайъати:

Масъул муҳаррир:

Тақризчилар:

ХАМСАТ УЛ-МУТАҲАЙЙИРИН

БИСМИЛЛОҲИР-РАҲМОНИР-РАҲИМ

Ул олими алломға юз ҳамду сано –
Ким, Одам ила тузди чу бу дайри фано.
Илмиға милк сурмоди бир ҳарф яно,
Жуз нукта «субҳонака ло илма лано»¹.

Юз наът ангаким, хулқи карим ўлди фани,
Яъники, карам кони расули мадани,
Мундоқ деди илм аҳлини айларга ғани,
«Ман акрома олимани фақад акрамани»².

(Саллаллоҳу алайҳи ва ало олиҳи ва асҳобиҳи ва атбоиҳи ва саллама ва баъду)З.

Бани одам ашроф ва ҳавосси хилватларида, хусусан, ва аҳли олам сойир авоми анжуманларида, умуман, тасаввур ва аноният умуриниинг худройи ва уҷбу нафсоният оламининг даштпаймойи Алишер ал мутахаллис бин-Навоий (ғаффара зунубаҳу, саттара убба-ху)⁴ андоқ арз қилур ва бу навъ шарҳға еткуруким, Олий ҳазрати валоят манқибати қошифи асрори раббоний ва олими румуз ва асрори самадоний ал-уламо варсаҳ ал-анбиё⁵ қисмат кохида илми ўн оламча эрканлардин изтирор ортукроқ тарака олгон ва уламо умматига к-анбиёйи исроил комида юз йигирма тўрт минг ҳариф аросида ўзини тариқат элининг муқтадо ва имоми, шариф хайлининг мужтаҳид ва шайх ул-исломи, яъни Нур ул-ҳақ вад-дин, қаҳф ул-ислом ва муслимийна шайхуноб ва Мавлоно Абдурахмон ул-Жомий (қуддиса оллоҳу сирраҳу ва наввара оллоҳу марқадаху)⁷.

Р у б о и й:

Ким гунбази гардандаи олий бунёд,
То даврида таъжилға бўлғай мўътод,
Одамки бўлуб халифа ёйди авлод,
Авлодида бир уйла халаф бермас ёд.

Бу навъ соҳиб давлати бузургвор ва бу янглиғ соҳиб камоли нубувват кирдор бу хоксори паришон рўзгорни азим илтифотлари била сарбаланд ва ғариб навозишлари била аржуманд қилиб, абнойи жинсим аро сарфароз, балки жинси башардин мумтоз қилур эрдилар. Чун покиза руҳларининг қудсий ошён тоири бадан қафасидин равзаи фирдавс сори парвоз тузди ва муборак жисмларининг олий макон пайкари дор ул-фано маҳбасидин дор ул-бақо анжуманиға майл кўргузди, агарчи аҳли оламға мотам юзланди, аммо соҳиб мотам бу номуроди сўгвор эрдим ва сойир авлоди одамға азо воқеъ бўлди ва лекин соҳиб азо бу ношоди таъзият шиор эрдим.

Чун бу мотамда мажруҳ қўнгул озори ва маҳзун хотир изтиробу изтирори ҳаддин ошти. Бу ранж таскини ва бу ошуб итмийнони учун хаёлға андоқ келдиким, ул сипеҳри иззу иқбол била бу хокийваши фурумоя ва ул меҳри авжи камол била бу зарраи камсармоя орасида ўтган ҳололдин бир неча варақ нигориш қилғаймен ва мақолотдин бир неча муқаддима гузориш берғайменки, ул умур зоҳиру ботинимға мужиби мубоҳот ва қувонмоқ ва дунёю

охиратимға боиси ифтихор ва ўқунмоқдур. Ва агар ул навъ илтифотларни маҳбубдин муҳибға халойиқ бовар қилмасалар – ул ҳазратнинг мусаннафотида мазкурдур ва ул тарийқ хусусиятларни муроддин муридға жуз маҳолот билмасалар – куллиётларида мастурким, бу даъвоға икки далили мувофиқ, балки икки гувоҳи содиқдур, чун бу рисола хаёлға келди, биносин бир муқаддима ва уч мақола ва бир хотимаға қўюлди ва бу беш дафъа сўзгаким, ўқуғувчиларға кўп мужиби таҳайюр эрди – «Хамсат ул-мутаҳайнрин»⁸ тасмия қилилди.

Муқаддима – аларнинг насабларию валодатлари ва сойир авқотларининг сулукию бу фақир алар хизматлариға қачон мушарраф бўлғоним.

Аввалғи мақолат – алар била бу фақир орасида ўтган иттифокий умуру ғаробатлик сўзларким, андин аларнинг бу фақирға хусусият ва илтифотлари маълум бўлур.

Иккинчи мақолат – алар била бу фақир орасида битилган руқъалар бобидаким, ҳоло аларнинг куллиётида мазкурдурур ва муншаотларида мастурким, фақир жавоб битибмен ё акс.

Учунчи мақолат – кутуб ва расоил бобидаким, аларнинг мусаннафотидур ва бу фақир аларнинг таълифиға боису таснифиға сабаб бўлубмен ва бу маъни ҳамул кутубнинг кўпроғида зохирдур.

Хотима – ул кутубу расоил бобидаким, бу фақир алар хизматида таълим ва истифода юзидин ўқубмен ва аларнинг ҳаётларининг охирининг тарихи ва ул ҳолат кайфияти.

МУҚАДДИМА

Аларнинг шариф валодатлари ўзларининг муборак назмлари мазмунидин андок маълум бўлурким, секиз юз ўн еттида эркандурким, ўз валодатлари замонидин секиз юз тўқсон уч¹⁰ йил ўтган таърихда жамеъ ҳолатким, аларға ўтгандур – назм қилибтурлар ва ул ғариб қасидадур ва анга «Рашх ул-бол»¹¹ от қўюбтурлар ва матлаи будурким:

Манам чу гўй ба майдони фусҳати маху сол,
Ба савалжони қазо мунқалиб зи ҳол ба ҳол,

Ба соли ҳаштсаду ҳафтдаҳ зи ҳижрати набавий
Ки зад зи Макка ба Ясриб суродиқоти жалол,

Зи авжи қуллаи парвозгоҳи иззу қидам,
Бад-ин ҳазизи ҳавои суст кардаам пару бол.

Ба ҳаштсаду наваду се кашидаам имрўз
Зимоми умр дар ин тангнои ҳиссу хаёл¹².

Ва бу қасидани айтқон таърихдин сўнгра яна беш йил умр гулзоридин баҳраёб ва ҳаёт чашмасидин сероб эрдилар. Секиз юз тўқсон секиз¹³ даким, ёшлари замонидин сексон икки йил ўтмиш бўлғайким, пок руҳларининг қудсий ошён булбули рихлат навосин оғоз қилиб, гулшани фирдавс ҳавосиға парвоз қилдиким, анинг кайфияти шарҳ била ўз ерида, иншоллоҳ, сабт бўлғай.

Аларнинг олий насаблари имом ул-мухтаҳидин⁴ Муҳаммад бинни Ҳасан бинни Абдуллоҳ бинни Товус бинни Ҳурмуз Шайбоний¹⁵ға борурким, Ҳурмуз бани Шайбон қабиласининг малики эрмишким, Бағдодда салтанат қилибдур ва жоҳилият замонида амир

ул-мўъминин Умар (Рази оллоху алайҳа-л унху)¹⁶ илгида ислом шарафига мушарраф бўлубтур ва бани Шайбон қабиласи насаб шарафида арабнинг кўпроқ қабойилига мужиби мубохот ва тафохурдур ва ўз оталари ва улуғ оталари зухду такво била машхур ва қазоу фатво била доим машғул эрмишлар ва Жом вилоятида сокин ва шайх ул-ислом Аҳмадн Жом¹⁷ ватанида мутаваттин ва аларнинг бу қитъаси бу маънига далилдур:

Мавлидам Жому рашҳаи қаламам,
Журъаи жоми шайх ул-исломист.
Ложарам дар жариди ашъор
Ба ду маъни тахаллусам Жомийст¹⁸.

Алар кичик ёшлиғ эканда ҳам алардин муфрит фаҳму табъ осори зоҳир бўлур эрмиш. Ул жумладин будурким, орифи комил ва муршиди мукамал мавлоно Фахриддин Луристоний¹⁹ки, ўз замонининг яғонаси ва ҳақиқат баҳрининг гавҳари яқдонаси эркандур – Жом вилоятида аларнинг оталари уйига тушгандур, алар тўрт ё беш ёшларида эмди мактабга борур вақтлари эмиш, ҳазрати Мавлоно аларни ўз қошларида ўлтуртуб, бармоқ ишорати била ҳавога машхур отларни: «Умар» ё «Али»дек битир эрмиш ва алар тааммул била ўкур эрмишлар ва ҳазрати Мавлоно аларнинг туфулиятда бу навъ зехну закосидин мутабассим, балки мутаажжиб бўлур эрмишлар. Андоқким, бу сўз «Нафаҳот ул-унс»²⁰да дағи мазкур бор. Туфулиятлари айёмидағи бу навъ осору аломот кўп манқулдур. Сабт этарга машғул бўлунса, сўз узалур.

Бори кичик ёшидин шабоб аҳдининг авойилиғачаким, Жом вилоятида эрмишлар – аларга фойда еткурур киши оз топилғон жиҳатидин:

Куёш ул навъки мағриб сори,
Ё Наби уйлаки Ясриб²¹ сори.

шаҳрга азимат қилибдурлар ва Ироқ дарвозасида «Низомия» мадрасасидаки, мавлоно Зайнуддин Абубакр Тоёбодий²² ва мавлоно Саъдуддин Тафтазоний²³ ва баъзи Амир Хусрав Дехлавий²⁴ни ҳам дерларким, анда сокин бўлғондурлар, маскан қилиб, таҳсилга машғул бўлубтурлар ва оз фурсатда абнойи жинсдин ишни ўтқариб, балки шаҳрнинг мутабаххир уламосидин илму фазлни ошуруб, аларга улуму фунун хеч қайсида замон аҳлидин кишига эҳтиёж қолмайдур.

Р у б о и й:

Ҳар кимга етар мавҳибати субҳоний
Ким, айлағай они олими раббоний.
Билмоққа улум истилоҳин жоний,
Оз вақт фалак муштағил анлар они.

Агарчи бир неча вақт биззарурат улум касбиға иштиғол кўргузубдурлар, аммо хеч вақт назм ойинидин холи эмас эркандурлар. Чун аларга биззот машраби тавҳид воқеъ бўлғондур, ҳақиқат жамолин мажоз музоҳири мушоҳадасида муояна кўруб, беихтиёрлиғлар даст берур экандур. Ул маънинн назм либосида адо қилмоқдин гузирлари йўқ эркандурким, бу восита била ўтқа таскин ва ўтлуқ кўнгулға ором бўлур эркандур. Бу жиҳатдин назмдин ҳаргиз

фориг бўлмайдурлар ва бу боисдин назмға тадвину девонға тазйин бўлубтур ва мурури айём ўтуб, аларнинг назми ҳар синф шеърдин оламнинг золининг қулоқ била билагин самин дуррлар била музайян ва жайб билан этагин оташин лаъл била мамлу ва мулавван қилибтурлар ва ғарибдурким, зоҳир улумининг такмили вақтида неча иш аларға муяссар бўлубтурким, бу умматда ўтган акобир ва соҳиб камоллардин ҳеч қайсиға воқеъ бўлғони зоҳир эмас.

Ул жумладин бири шеърдурким борча аснофин ул навъким, ҳар синфидаким биров саромад ва мусаллам бўлғондур, алар ул кишидек, балки ортуғроқ ўз ҳақ ва мулки қилдилар.

Яна бир: тасаввуф масоили истилоҳотин андоқ такмил қилдиларким, ўтган машойих ва авлиёуллоҳ (қуддиса оллоҳу асрорҳум)²⁵нинг расоил ва кутубидинким, ғояти ийҳомдин ул шариф илмининг идрокидин кўпроқ толиби номуродлар маҳрум, балки орий эрдилар – ул илмини ўз рисола ва китобларида хўброқ алфозу адо била ул навъ таснифлар қилдиларким, кўпроқ фақирлар анинг мутолаасидин ҳазз топиб, баҳраманд бўлурлар.

Яна бир: тариқат одоби сулукида андоқ дақиқ равиш била тарийқларини туздиларким, ҳеч киши аларнинг зоҳир улуми ва шеър ва муаммо ва иншо ва бу навъ нималардин шарифроқ ниҳоний амрға машғул эрконларин билмадилар ва фаҳм ҳам қилмадилар ва бу ишта чун ҳеч мутанаффиска муршиди комил мулозамати ва иродатидин гузир йўқдур, ҳазрати қутби тариқат ва ғавси ҳақиқат мавлоно Саъдуддин Кошғарий²⁶ким, «Нақшбандия²⁷ хожалари силсиласининг ул замонда комил ва мукамил муршид ва халифаси эрди – суҳбатин ва мулозаматин ихтиёр қилиб, замонининг сойир муршидлари ва комиллари хизматларнға – шайх Баховуддин Умардек ва мавлоно Боязид Пуроний ва мавлоно Муҳаммад Асад²⁸дек бузурғлар суҳбати шарафиға доғи мушарраф бўлур эрдилар.

Аммо толиби илмлик ва шоирлик суратидаким, бу шариф илм сатр ва китмониға бу икки ишдек парда мумкин эрмас топилмоқ, невчунким дарвешлик фано касбидур, балки фанойи маҳздур ва бу икки иш маҳз даъвою жадал ва анонияту худписандликдур.

Аларнинг камолоти овозасин эшитиб, йироқ йўллар қатъ қилиб муборак суҳбатлариға мушарраф бўлурға келганлар аларни асхоб орасида ғояти бетаайюнликдин мутлақо танимаслар эдиким, ўлтурур кўпарда ва айтмоқу эшитмоқ ва емоқу киймоқда ўзлари била сойир мулозимлари орасида тафовут йўқ эрди.

Киши улуми зоҳирийдин ва маънавийдин бир масъала илқо қилгунча ҳаргиз алар оқдин қарони маълум қилғонлари маълум бўлмади. Аммо масъала илқосидин сўнгра доғи бори улумға маҳорату истихзор ул мартабада эрдиким, ҳаргиз ҳеч китобға бокмоққа эҳтиёж бўлмади.

Мунча ишнинг зимнида ишқи зоҳир тариқиким, «Ал-мажозу қантарат ул-ҳақиқат»²⁹ иборат андин бўлғай – аларға андоқ муставли эрдиким, ҳар мулойим мазҳарининг ҳусну малоҳатиким, ҳақ жамолияти тажаллиси била зуҳур қилмиш бўлғай ё жавру бедоди офатиким, жалолият сифати била жилва кўргузмиш бўлғай, ул сифотидин зоти айният мушоҳада қилиб, сабабни мутлақо орадин муртафеъ кўруб, кўзлариға мусаббибдин ўзга нима келмаган жихатидин бетоқат бўлиб, ҳарне ул изтиробда аларға ишқ шиддатидин ва шавқ суубатидин юзланса эрди жон сўз шеърлар ва дилфурўз ғазаллар иштиғоли била ул таҳаммулсизликқа итмийнон берурлар эрди.

Ва бу ҳол доғи аларға одоби тариқатдаким, тасаввуфда боиси фано бўлғай, кўп мадад берур эрди. Чун фанойи вужуди мавҳум ҳосил бўлди ва ишқу шавқ ўти забона торта киришти, ҳар ойинаким, беихтиёрлиғлардин қаландарвашлиғ ва сару по бараҳналиғ ва тоғу водий тутмоқ ва мақсуди аслийдин ўзга барчани унутмоқлик даст берур, аларнинг бу

шевасин зоҳир аҳли ишқи зоҳири маҳзға ҳамл қилиб, аслий мақсудларидин ғофилу отил қолурлар эрди. Аммо, алар ғайру мақсуди аслий ҳар навъ суратдаким, ўзларин кўргузур эрдилар – барча ўз ҳолларининг пардаси ва рўйпўши эрди.

Бир неча йилким, бу ҳолға ўтти – зоҳир улум фазоида даврнинг уламою фузалосиға фоик бўлуб, ботин ҳолида дағи бийик маротиб ҳосил қилиб, ғариб кутуб ва расоил тасаввуф илмида алардин рўзгор аврокин музайян қилиб даврон аҳлиға бу шариф илмнинг истилоҳоти била дақиқ масоилин равшан ва мубарҳан қилдилар, андоқким, мусаннафот теъдодида, иншооллоҳ, битиб бўлғай.

Шоҳрух³⁰ султон замони авоситидин султон Абусаид³¹ замонининг авоилиғича шахрда сокин эрдилар. Андин сўнгро Хиёбон бошида ҳазрати пир махдум Саъдуддин Кошғарий мазори бошида иқомат расмин зоҳир қилдилар ва шахрнинг жамеъ уламо ва акобирию ашрофи аларға мулозамат ва тараддуд бунёд қилдилар, то ул подшоҳи замоннинг³² аркони давлат ва аён ҳазрати ва олийшон умаро ва рафъе макон судур ва вузаро, балки аср подшоҳи аларнинг остониғаким, мақсуд Қибласи ва мурод Каъбаси эрди – ташриф келтурурлар эрди, балки ўзларни мушарраф қилурлар эрди. Андоқки, даврнинг аржумандлари ва аҳднинг сарбаландлари ул ҳазратнинг олийшон остониға юз етурурлар эрди ва илтижо келтурурлар эрди. Сойир ниёзмандлар ва оммаи бехеш ва панвандлар ҳам кўзларин ул эшик туфроғидин ёрутурлар эрди.

Бу фақири ҳақир бу сўнги жамоат зумрасида Хиёбон бошида кўрган замонида мухтасар битилган рисола сабақиға мумтоз бўлдум (алҳамду лиллаҳи ала аттафик)³³.

АВВАЛГИ МАҚОЛАТ

Ул ҳазрат била бу фақир орасида ўтган иттифоқий умур ва ғаробатлиқ сўзларким, андин аларнинг бу фақирға илтифот ва хусусиятлари зоҳир бўлур.

* * *

Бир кун мавлоно шайх Абдуллоҳ қотиб муқарраби ҳазрати борий¹ Хожа Абдуллоҳ Ансорий²нинг «Илоҳийнома»ға мавсум муножот рисоласин фақир қошиға келтуруб эрди ва мавлоноий мазкурнинг кутуб байъ ва широсиға ҳам муносабати, ҳам ҳазрати хожаға авлодлиғ нисбати бор. Фақир ул рисоланинг аввал саҳифасин очиб, хутбасин ўқумоқ бунёд қилдим, бу хаёл билаким, бир саҳифа ё ғояташ бир варақ ўқулғай, андоқки эл маъхудидур, сўзнинг хўблуг ва равонлиғидин ҳеч ерда бас қила олмадим, то рисолаким, икки жузвдин ортуғроқ эди – итмомға етти. Мажлис ҳуззори воқиф бўлуб, таажжуб қилдиларким, бир рисолаким, икки жузвға яқин, балки ортуғроқ бўлғай, бир таважжух била боштин-оёққача ўқумоқ холи аз ғаробат эмас.

Тонгласи ҳазрати Махдум бандахонаға ташриф келтурдирлар. Ул рисола ҳозир эрди, олиб очиб, муборак назарларин солдилар. Туно кунги асҳоб андоқки рўзгор аҳлининг ойину даъби бўлур, таажжуб изҳори юзидин туно ўтган воқеани ул ҳазрат хизматларида арз қилдилар. Алар табассум қилиб, дедиларким: «Ажаб амри иттифоқий бизнинг ва сизнинг оралиқда воқеъ бўлгон эрмиш: икки ё уч кун бурунроқ мавлоно шайх Абдуллоҳ ушбу рисолаки бизнинг қошимизга келтуруб эрди, биз доғи аввалдин бунёд қилдук, охириға дегинча ҳеч ерда турмоқ бўлмайдиганди».

Тонгласи мавлоно шайх Абдуллоҳ келди, то китобин ё баҳосин олған. Баъзи анга айттиларким: «Фалон (яъни банда) бу китобни аввалдинким ўқумоқ бунёд қилди, тугагунча илиқдин қўймади».

Ул таажжуб юзидин дедиким: «Ҳазрати Махдумий хизматлариға ҳам элти бердим, аларға ҳам ушбу ҳол воқеъ бўлди».

* * *

Бир кун ул ҳазрат хизматларида асҳоб ҳозир эрдилар ва ҳар навъ сўз ўтадур эрди. Бурунрок фақир аларнинг шайба қасидалариғаким, матлаи будур:

Сафед шуд чу дарахти шукуфадор сарам
В-аз ин шукуфа ҳамин меваи ғам аст барам³.

Изхори бу навъ ақида эрдиким, бу навъ ғариб манойиклиқ ва кўп чошнилик ва нозук хаёллик, салис иборатлик, латиф адолик шеър фақир кўрмайдурмен, бовужуди улким, қасидагўйларким муқаддамдурлар, қасойидларин кўп мутолаа қилибмен ва асҳобдин баъзи мусаллам тутса, баъзи мусаллам тутмоқға корих кўринур эрдилар ва ул ҳазрат мажлисларида сўз қасойид услубисори тортти, чун ҳар навъ ўтти, фақир шайбанинг васфин ораға солдим ва таърифида беихтиёр бўлдум, то сўз ҳамул ерга еттиким, арз қилдимким: «Фақир муқаддимин малик ул-каломлардин ҳеч қай-сидин андоқ қасида эшитмайдурмен»⁴.

Ул ҳазрат табассум қилиб айттиларким: «Мутааххирлардин биз ҳам андоқ шеър эшитмайдурбиз»⁵.

Жамъи сокит бўлуб, фақир бир неча ул бобда баст қилиб, абъёт ўқур эрдим. Алар мунбасит бўлуб, тасдиқ била талаққи қилур эрдилар, то ул жамъага фақирнинг сўзининг сидки тамом зоҳир бўлуб, ўз ақидаларидин айланиб, фақирнинг ақидасиға келдилар.

* * *

«Фанойя» боғчасин ясардаким, ул ҳазрат ҳавлиларининг ичинда ер иноят қилиб бериб эрдиларким, фақир ўзига мухтасар манзил ясабмен.

Подшоҳ Марв кишлоғиға азимат қилғонда фақир Дарвеш Ҳожи Иркбандниким, замоннинг чобукдаст боғбонларидиндур – таъйин қилдимки, баҳор ўлғоч, ул боғчага раёҳин ва ашжор эккай. Баҳор бўлғонда Дарвеш мазкур келиб, ул боғчанинг буйрулғои ишиға қиём кўргузурда ул ҳазрат дағи гоҳи келиб, муборак хотирлари ташхизи учун бир оз замон анда бўлур эрмишлар ва баъзи йиғочларға дағи илтифот қилиб, ер кўргузур эрмишларки, қайда эккай.

Дарвеш Ҳожи тунд мизожлиқ девона кишидур. Баъзида муноқаша қилур эрмиш ва ул ҳазратға хуш келиб, мунбасит бўлур эрмишлар. Бир кун йиғочқа алар ер таъйин қилибтурлар. Девона боғбон инод юзидин дебтурким: «Мунда экмасмен». Алар инбисот била дебтурларким «Невчун экмассен?» Ул дебтурким: «Ражадин ташқаридур, тонгла черик келса, Мир Шайхимб боғбонликда воқиф кишидур, кўруб эътироз қилғусидур». Алар дебтурларким: «Боғча Шайхимнинг эмас, Алишернингдур, ул эътироз қилмағусидир».

Черик шаҳрга келгандин сўнгра Дарвеш Ҳожининг тундликларидин асҳоб нақллар қилурлар эрди. Ул ҳазрат дағи завқу нишот юзидин ул йиғочни кўргузуб, ўтган ҳикоятниким, алар била Дарвеш Ҳожи орасида воқеъ бўлғондур, нақл қилур эрдилар.

* * *

Бир кечаси бир улуғ киши маҳаллида жамоати азизлар хизматида туштум. Мутахҳари Удий⁷ким, хушовозликда Зухра⁸нинг отаси ва хушхонликда анинг фарзанди руҳафзоси бўла олур эрди, Тағанний маҳаллида Хожа Ҳасан Деҳлавий⁹нинг бу шеърин ўқуйдурэрдиким:

Зихи дарунаи дилро замон-замон ба ту майле¹⁰ то бу байтға еттиким:

Мисоли катраи борон сиришки ман хама дурр шуд,
Чунин асар дихад, алхак, тулуи чун ту сухайле¹¹.

Мажлис аҳли мутаайин хуш табъ эл эрдилар ва мири мажлис ҳам хуштабъ ва подшоҳнишон. Муғаннийға баъзи эътироз юзидин ва баъзи танбех юзидин дедиларким: «Сиришки ман хама дурр шуд» ўқума, «дурр шуд» ўрниға «хун шуд»² ўқуки, «дурр шуд»нинг маъноси йўқтур. Мири мажлис дағи аҳли мажлисға муттафиқ бўлди. Бу фақир ҳеч нима демадим. Мажлис ҳуззори фақирға дағи машғуллуқ бунёд қилдиларким: «Сен дағи невчун бу сўзда асҳоб била мувофиқ эмассен?» деб, фақир дедим: «Мен ул жонибменким коил адо қилди, яъни:

Мисоли катраи борон сиришки ман хама дурр шуд ростдур, балки мундоқ керак».

Барча ҳужум қилиб, фақирға ғулу қилдилар. Фақир айттимким: «Чун сиз барча бир жониб бўлдунгиз, мен ялғуз. Сизга ўз муддаомни собит қила олмон, аммо бир кишини ҳакамликға мусаллам тутсангиз, гарав боғлармен».

Барча иттифоқ қилиб айттиларким, Ҳазрати махдум олам афозилининг ҳаками, балки ҳокимидур, аларни мусаллам тутмас киши йўқтур. Чун сўз мунға қарор топти. Фақир алар била гарав боғлаб, мажлиснинг кайфиятин ва ул баҳснинг сабабин ва ул байтда «хун» лафзи муносиброқ ё «дурр» лафзи мувофиқроқдур деб, мақсуднинг иснодин ҳамул замон битиб, ул Ҳазрат хизматлариға йиборилди. Бир яхши замондин сўнгра борғон киши жавоб келтурди ва ул Ҳазрат бу мисрани битиб эрдиларким:

«Сухан «дурр» асту тааллуқ ба гўши шаҳ дорад¹³

Ул жамоат мулзам бўлуб, фақирға аларнинг тарбият ва мададлари бу навъ етти. Маълум эмаски, ҳаргиз киши бу навъ мухтасар жавоб ҳеч саволда айтмиш бўлғай. Тонгласи бу сўз шуҳрат тутти. Эл ёд тутуб мажолисда нақл қилурлар эрди.

* * *

Подшоҳ ул йилки Хуросон тахтин олғондаким, «Жаҳоноро» боғи тарҳин солдилар. Бир панжшанба куни ул ҳазрат хизматларида Гозургоҳидин Дашт юзи била Хиёбон¹⁵ сори бориладур эрди. Саййид Ғиёским, ул боғнинг таъмири ва боғбонлиғи анға мутаайин эрди, йўлда йўлуқтиким, аробаларға улуғроқ сарв йиғочларин боғлардин сотун олиб, кўнгариб юклаб, «Жаҳоноро» боғига элтадур эрди: Ул Ҳазратға салом бериб, илтифот қилиб, мутояба била дедилар:

– Яна ҳеч сарв йиғочи қолдимۇ? Не, буйла сарв йиғочи юклабсен, оё неча йиғоч бўлғай?

Ул дедиким:

– Санаббиз, юз тўрт ададдур.

Алар дедиларким:

– Ажаб ададдур.

Фақир дедиким:

– Муносиб ададдур, невчунким, «кад»¹⁶ адади била муносибдур. Алар дедиларким:

– Ростдур, – дағи фақирни таҳсин қилдилар.

* * *

Бир кун алар йўл била борадур эрмишлар. Маҳмуд Ҳабиб отлиғ девонаи хуморийи абтарий бор эрди, маст ва ошуфта, аларга йўлукуб, беадабона сўзлар айтиб, балки сафоҳатлар қилибтур, аммо алар мутлақ илтифот қилмайдурлар, дағи анинг сори бокмайдурлар. Яна бир кун фақир алар хизматида борадур эрдим. Ҳамул девона фақирни алар билан кўрдиким, борадурмен. Ул ердинким, жунун аҳли ва абтар халойиқ фосид хаёлотти бўлғай, соғинмиш бўлганким, алар анинг туно кунги беадаблиқларидин фақирга шаммаи изҳор қилғайлар ё қилмиш бўлғайлар. Аларга бетақриб сўз котиб, узрхоҳлиқлар бошлади. Фақир таажжуб қилиб, алардин истифсор қилдимким: «Бу девонанинг паришон узрхоҳлиқлари, оё, не жиҳатдин эркин?».

Алар сўзни ўзга сори юткаб, туно кун ўтган ҳолатдин ҳеч нима изҳор қилмадилар. Аммо асхобдин туно кун ўтган сўз маълум бўлди. Ул девона безътидоллиқлар қилса эрди, анга таъзир ва адаб қилилур эрди. Фақир тиладимким, анга адаб буюрғайман.

– Сен ҳеч нима демагилким, анга адаб етгусидур. Бир неча кун ўтмадиким, яна бир девона ани уруб ўлтурди.

* * *

Қуррат ул-айни салтанат Музаффар Ҳусайн мирзо⁷нинг Аҳмад Ҳусайн отлиғ фарзанди тенгри раҳматиға борганда алар азо сўрар дастур била «Боғи Сафед»га келиб эрдилар. Фақир ул азиз фарзанд марсияси била ул азиз ота дуоси бобида бу байтни айтиб эрдимким:

Гар шамъ мурд, меҳри фалакро мадор бод,
Гар катра рехт, оби бакоро қарор бод¹⁸.

Ул Ҳазрат хизматларида астағина ўқудум. Султонзода мажлисларида алар давог ва қалам ва қоғоз тиладилар, дағи бу байтни битидиларким:

Фарзанд меваест зи шоҳи дарахти умр,
Гар з-он ки мева рехт, шажар пойдор бод¹⁹.

Ва султонзода ниёзмандлиғлар қилиб, бу байтнинг мусаввадасин олиб, азим таъзимлар қилиб узоттилар.

* * *

Алар Макка сафаридин²⁰ қайтиб шаҳарга келганда, подшоҳ рўзгор хаводиси иқтисосидин Балх юрушиға бориб эрдилар. Чун ҳумоюн роётким, Балхдин қайтиб, тахтга озим бўлдилар, истиқбол расми била Мурғоб вилоятиғача келиб эрдилар. Подшоҳ била мулоқотдин сўнгра бандахонаға ташриф келтуруб, кеча анда бўлдилар. Кеча алар истироҳат қилур учун бир янги такаллуфлиқ оқ уй бор эрди, ани тиктурулди, то ул Ҳазрат анда осойишға машғул бўлдилар.

Иттифоқо ул кеча бир ғариб тунд ел эстиким, ўрдунинг кўпроқ оқ уй чодирларин йикиб, ажаб ошуб эл орасиға солди. Алар учун тиккан оқ уйни дағи йикиб, ушотибдур.

Алар хизматидағи асхоб дегандурларким:

– Ҳайф бу уйдинки, яхши уй эрди, ажаб пора-пора бўлди. Муни тиккан фаррошлар, оё, не дегайлар?

Алар дебтурларким:

– Не дегайлар, айтғайларким, кошки бу шум қадамлик муллолар бизнинг уйга келмасалар эрди.